

Ірина МАЙСТРЮК,

здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти

кафедри освітології та інноваційної педагогіки

Харківського національного педагогічного

університету імені Г.С. Сковороди,

м. Харків, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-8187-0141>

e-mail: iryna.maystruk@hnpu.edu.ua

ОСОБЛИВОСТІ САМООСВІТИ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ ЦИФРОВОГО СВІТУ

У статті розглянуто історичний ракурс феномену самоосвіти, який засвідчив виключне зростання її ролі в побудові неперервної освітньої траєкторії особистості задля реалізації останньої, а також поглиблення її особистісної спрямованості. Завдяки дослідженню вікових особливостей самоосвітньої діяльності школярів встановлено поетапність накопичення знань, умінь, навичок та особистісних якостей, необхідних для її здійснення. Виокремлено чотири етапи формування вікових особливостей самоосвітньої діяльності школярів: пропедевтичний (молодший шкільний вік), підготовчий (передпідлітковий вік), формувальний (підлітковий вік), розвитковий (старший шкільний вік). Базовим етапом визначено основну школу як період, коли у школярів закладаються і формуються знання, уміння й навички, мотивація та інтерес до навчання, самооцінка й рефлексія власної діяльності. Цей етап є найбільш чутливим до впливу на самоосвітню компетентність школярів, зокрема завдяки віковим особливостям передпідліткового та підліткового віку, коли усвідомлення індивідуальності й потреба в самостійності постають провідними мотивами особистісного розвитку. Цей період є визначальним для формування стійких знань, умінь, навичок та особистісних якостей, які в подальшому мають бути використані для розв'язання складних завдань юнацького віку із особистісного становлення.

Обґрунтовано, що цифрові технології мають значний потенціал для самоосвіти та розвитку школяра. Вони стають ефективними інструментами для збагачення освітнього процесу та забезпечення доступу до інформації в будь-який час. Засоби цифрових технологій відкривають широкі можливості для самоосвіти та особистісного розвитку школярів. Запропоновано класифікацію засобів цифрових технологій за провідною метою використання у самоосвітній діяльності: цифрові ресурси-джерела освітньої інформації; цифрові діяльнісні середовища; цифрові ресурси для самоконтролю та самодіагностики; цифрові ресурси для організації персоналізованого навчання; цифрові ресурси зі створення власного освітнього контенту; цифрові ресурси для забезпечення комунікації. Перспективними напрямками подальших наукових розвідок є встановлення педагогічних умов формування самоосвітньої компетентності учнів 5–9 класів закладів загальної середньої освіти з використанням цифрових технологій.

Ключові слова: особливості самоосвіти, самоосвіта, самоосвітня діяльність, самоосвітня компетентність, цифровізація освіти, школярі.

© І. Майстрюк, 2024

Вступ. Сучасна наука й освітянська практика пересвідчують актуальність проблематики вслякого заохочення та стимулювання самоосвіти школярів. Самоосвіта є основою «навчання упродовж життя», життєво значущої концепції безперервного розвитку, навчання та самовиховання людини в сучасному цифровому світі, де невідмінно змінюються та якісно оновлюються ідеї, рішення, знання, технології тощо.

Як зазначають фахівці, самоосвітня діяльність — складний процес, під час якого людина самостійно ставить перед собою пізнавальну мету і завдання, визначає шляхи їх досягнення, контролює хід самостійної роботи з надбанням знань і вдосконалює результати (Майстрюк, Пономарьова, 2021).

Самоосвітня діяльність людини відбувається в контексті оточуючих її суспільних обставин і залежить від їхньої специфіки. Основним трендом сучасного світу є цифровізація — новітні інформаційно-комунікаційні технології трансформують всі сфери суспільного життя та, зокрема, освіти. Використання цифрових технологій та інструментів в освітньому просторі стає вагомим чинником його розширення і поліпшення доступності, покращення персоналізованості, зростання якості та ефективності.

Від перших років життя сучасні діти активно долучаються до можливостей та засобів цифрового світу і до шкільного віку вже впевнено опановують початкові цифрові навички. Вступаючи до періоду навчання як провідного виду діяльності, школярі вже налаштовані на використання цифрових інструментів в освіті та самоосвіті.

Разом із тим теоретичні напрацювання щодо вивчення феномену самоосвітньої діяльності школярів в умовах цифрового світу дещо обмежені, а наявний досвід вивчений недостатньо, що ускладнює запровадження на практиці дієвого впливу на формування самоосвітньої компетентності школярів як фактору становлення їхньої успішної особистості, здатної навчатися впродовж життя, критично мислити, ставити та досягати цілі тощо (Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи; МОН).

Науковцями здійснено низку досліджень щодо вивчення проблематики самоосвіти в різних ракурсах, проте більшість праць було присвячено розвитку самоосвітньої компетентності здобувачів професійної освіти, зокрема майбутніх педагогів. Так, вивчення можливостей формування самоосвітньої компетентності здобувачів професійної освіти в процесі фахової підготовки розглядали С. Бартіш, С. Бондар, Н. Довматович, О. Копил, К. Кучерява, С. Осипенко, Ю. Пришупа, Т. Сараєва, Л. Федорова, Н. Шаблігіна та ін. Чимало праць зосереджено навколо дослідження самоосвітньої компетентності майбутніх педагогів (Л. Білоусова, Т. Бойко, І. Вікторенко, Н. Вовк, О. Кісельова, Н. Носовець, М. Ольховська, О. Пискун, С. Рой, Н. Уласевич, І. Федь та ін.).

У наукових розвідках учених проблематика формування самоосвітньої компетентності здобувачів середньої освіти практично не розкрита. Дослідниками розглянуто різні підходи до встановлення структурних складових означеного феномену, визначення критеріїв та показників рівня сформованості самоосвітньої компетентності школярів (Гайда, 2018; Гайда, 2019; Коваленко, 2009).

Водночас аналіз наукових робіт засвідчує відсутність належних матеріалів щодо з'ясування специфіки здійснення самоосвітньої діяльності школярів у сучасних реаліях поширення та впровадження цифрових технологій у всі сфери життєдіяльності особистості.

Мета. Визначити особливості самоосвіти школярів в умовах цифрового світу.

Мета дослідження конкретизується у таких **завданнях**:

- встановити роль самоосвіти в сучасному світі;
- дослідити вікові особливості самоосвітньої діяльності школярів;
- розкрити інструменти самоосвіти в цифровому світі та шляхи їх опанування.

Методологія. Наукове дослідження передбачало використання таких методів: теоретичні (аналіз психолого-педагогічної літератури, методичних та спеціальних джерел, аналіз освітнього інтернет-контенту, узагальнення та систематизація матеріалів за проблематикою дослідження); розробка

теоретичної моделі, яка враховує взаємозв'язок між цифровим середовищем та самоосвітою школярів, включаючи вплив цифрових технологій на процес самоосвіти; збір та обробка даних з метою вивчення особливостей самоосвіти школярів в умовах цифрового середовища; аналіз отриманих результатів; формулювання висновків.

Виклад основного матеріалу. Ретроспективний аналіз засвідчив, що вперше елементи самоосвіти (але навіть не саме поняття) з'явилися наприкінці XIX ст. — початку XX ст. У цей період поступово розширювався доступ населення до освіти в цілому, стала зменшуватися кількість неписьменного населення передових країн Європи й світу. Неграмотність значної кількості громадян тривалий час була серйозною перешкодою для розвитку як самоосвіти, освіти, так і суспільства в цілому.

Одночасно на межі століть відбувалася зміна ролі вчителя — він поступово ставав не тільки носієм знань (як довгий час до цього), а й передусім наставником, який сприяв навчанню та розвитку учнів. Саме у цей період на первинне становлення феномену самоосвіти вплинула поява наукових праць відомих вітчизняних учених щодо сутності самоосвітньої діяльності, визначення її форм і засобів передусім стосовно професійної підготовки вчителів (Кузьма-Качур та інші, 2021).

Водночас дослідники встановили, що теоретичні ідеї самоосвіти щодо різних цільових груп у науковій думці наприкінці XIX — початку XX ст. були стихійними й невпорядкованими. Окремі погляди були представлені у роботах Б. Грінченка, Т. Лубенця, С. Миропольського, І. Огієнка та ін. (Шапошнікова, 2007).

Період з початку до середини XX ст. був насичений реформуванням освітніх систем в усьому світі через кризові події у всіх сферах суспільного життя переважної більшості держав.

У цей час активно розвивався й вітчизняний громадсько-педагогічний рух, наукова думка, які, зокрема, прицільну увагу приділяли активним пошукам продуктивних форм організації самоосвіти дітей та молоді як чиннику становлення свідомого громадянина, який відповідає суспільним вимогам. Переважно особистість тут розглядалася як об'єкт освітнього впливу. Від початку до середини XX ст. доступ різних верств та вікових груп населення до матеріалів із самоосвіти збільшувався, основною формою самоосвіти залишалося читання, однак почала зростати роль радіо та телебачення (Шаренкова, 2017).

У другій половині XX ст. розпочалося створення теоретичних і методичних засад самоосвіти дітей та молоді, які виходили з нового погляду на мету навчання — розвиток особистості учня як суб'єкта освітнього процесу.

Саме мотиваційна сфера школяра стала провідним предметом уваги науковців-дослідників

у розрізі вивчення проблем самоосвіти у 70-х роках ХХ ст. — розглядалися питання пізнавальної активності, потреб, мети й мотивів самостійної діяльності, способів саморегуляції та самокорекції самоосвіти. Разом із тим самоосвіта пов'язувалась передусім із необхідністю підвищення результатів навчання (Яворська, 2015).

У ХХ ст. було закладено розуміння необхідності створення передумов формування потреби особистості школяра до самоосвіти.

На межі ХХ та ХХІ ст. у світовій науці усталився феномен неперервної освіти, який концептуально розкрив ідею навчання протягом всього життя. Неперервна освіта передбачає розуміння освітньої системи як цілісної, яка охоплює всі ланки на різних етапах життєдіяльності людини (від дошкілля до післядипломної освіти, зміни професії, спеціальності, підвищення кваліфікації, самоосвіти) (Джаман, 2019).

Як сходяться у думках фахівці, неперервну освіту реалізують через формальну, неформальну та інформальну форми освіти. При цьому здатність особистості до самоосвітньої діяльності постає основою ефективності та результативності здійснення нею всіх форм освіти.

Водночас у цей період зароджується та відбувається потужний «інформаційний вибух», коли стають доступними для всіх, незалежно від віку та статусу, феноменальні обсяги різноманітної інформації, а засоби інформаційно-комунікаційних технологій озброюють користувачів новими інструментами її використання, у тому числі в самоосвіті, які діти та молодь опановують від перших років життя (Негода, 2022).

У подальшому, вже наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст., завдяки поширенню інформаційно-комунікаційних технологій розпочалася цифровізація освіти — процес, який докорінно змінює всі її складові. У ХХІ ст., окрім традиційної, з'явилися нові за засобами реалізації форми освіти для дітей та молоді — дистанційна й змішана, упровадження яких вимагає від її суб'єктів активної самоосвітньої діяльності.

Роль формальної освіти дітей і молоді продовжує змінюватися на користь неформальної та інформальної. Цифрові освітні ресурси стали основним джерелом забезпечення їхньої самоосвітньої діяльності — привабливими, доступними, гнучкими, адаптивними, різноплановими за тематикою та призначенням.

Разом із тим останніми роками суттєво змінився і науковий ракурс досліджень ролі самоосвіти щодо дітей та молоді шкільного віку. Самоосвіта тут розглядається не як допоміжна, а як одна із найвагоміших складових діяльності школярів, що відіграє визначальну роль у їх особистісному становленні та саморозвитку (Тесленко, 2014).

Сучасна система самоосвіти школярів поступово розширюється і, на думку вчених, виконує

нові функції. Поряд із традиційними (освітніми, розвивальними, виховними, організаційними, комунікативними) з'являються нові — соціокультурні, прогресоутворювальні, психологічні. Розширюється зміст самоосвітньої діяльності школярів та об'єкти впливу на нього (Тесленко, 2014).

Таким чином, від початку ХХІ ст. самоосвіта для школяра стала необхідною умовою його особистого становлення (на відміну від попередніх періодів, коли вона являла собою чинник покращення результативності формальної освіти); її спрямованість змінилася від суспільно до особистісно орієнтованої, урізноманітнилися та ускладнилися форми здійснення; засоби самоосвіти стали доступними й популярними.

Розглянуте ускладнення ролі, спрямованості, форм та інновації у засобах самоосвіти школярів спричинює потребу встановити, у який спосіб здійснюється останніми самоосвітня діяльність в різні періоди їхнього розвитку.

У наукових працях окреслюють певні етапи розвитку дошкільників, які мають виражену специфіку через їхні вікові анатомо-фізіологічні й психологічні особливості та є значущими для скерування навчання, виховання і розвитку. Психологи та педагоги залежно від фокусу дослідження виокремлюють молодший шкільний вік (власне дитинство, 6–8 років), середній шкільний вік (8–14 років), старший шкільний вік (юнацький вік, 14–18 років) (Зайченко, 2008). Водночас чимало дослідників вважає за потрібне уточнити період з 8 до 14 років, розділяючи його на два етапи — передпідлітковий (8–11 років), підлітковий (11–14 років) (Авдєєв, 2006).

Коли дитина вступає до школи, то вперше долучається до нового виду соціальної діяльності. Слід зауважити, що у попередній, дошкільний, період у неї, як правило, вже сформовані мотиви навчання, пов'язані із зовнішніми шкільними атрибутами (статусом та режимом життя школяра, наявністю шкільного приладдя тощо). Первачки позитивно налаштовані й мають великі очікування від шкільного життя (Канюк, 2002).

Психологи вважають, що у молодшому шкільному віці (6–8 років, 1–4 кл.) діти мають початкову готовність школярів до всіх видів навчальної праці (Парфілова, 2020). Тут тільки закладаються основи навчальної діяльності, школяр опановує її компоненти — навчальні завдання, навчальні дії, дії самоконтролю та самооцінки (Власова, 2005).

Вчені вважають, що у цей період в учня формується перший рівень самоосвітньої діяльності, який він втілює в інтересі до додаткових джерел знань. Однак така діяльність ситуативна, випадкова й недосконала (Власова, 2005).

Зауважимо, що на відміну від попередніх поколінь (як було вище розглянуто) сучасні молодші школярі мають вільний доступ до широкого кола передусім цифрових джерел самоосвіти

різної спрямованості та якості, вже володіють певними технологічними цифровими вміннями, однак не мають належного рівня медіаграмотності для ефективного використання. За сутністю зазначений етап уявляється підготовчим (Майстрюк, 2023).

Психологи характеризують середній шкільний вік (10–15 років, 5–9 кл.) як етап трансформацій у шкільному житті дитини (відбувається збільшення кількості занять та навчальних предметів, зміна класного керівника й поява нових вчителів, розширення зони комунікації з однолітками). У цей період у школярів спостерігається «потреба у дорослості», яка виражається у небажанні вважати себе дитиною та в прагненні мати власну життєву позицію. Учні цього віку притаманна особлива чутливість до усвідомлення норм поведінки дорослих (Назарець, Руденко, 2021).

У цей період школярі переважно загальноактивні та готові долучитися до різних видів діяльності разом із дорослими та однолітками. Саме тут з'являється потреба у самовираженні та самоствердженні, що включає прагнення до подальшої самостійності (Назарець, Руденко, 2021).

У школярів активно розвивається самосвідомість, інтерес до своєї особистості, а також потреба оцінити себе у порівнянні з іншими та розібратися у власних почуттях і переживаннях (Лисенко, 2020).

Щодо самоосвітньої діяльності, то для учнів середнього шкільного віку характерним є поступове формування здатності побачити проблему, знайти гіпотезу, довести її, дійти висновку. У цей період стрімко зростає обізнаність сучасних школярів щодо різноманітних джерел інформації, вони набувають умінь їх використання, активно долучаються до віртуальних спільнот за інтересами, відбувається формування основ медіаграмотності та кібербезпеки. Самоосвітня діяльність тісно пов'язана з особистими інтересами та захопленнями школяра. Успішний розвиток самоосвітньої діяльності стосовно шкільних предметів значною мірою залежить від настанов та підтримки вчителя. Цей період можна визначити як початковий у формуванні самоосвітньої компетентності (Майстрюк, 2023). Разом із тим, з точки зору вивчення самоосвітньої діяльності школярів, то в періоді середнього шкільного віку можна відстежити два етапи, які доцільно виокремити.

Перший з них є передпідлітковий (8–11 років), коли школярі, порівняно з попереднім періодом, повною мірою оволодівають навчальною працею, залучаються до елементів моделювання трудової діяльності (Державний стандарт базової середньої освіти, МОН). Психологи вважають, що діти передпідліткового віку можуть потребувати від одного місяця до року для адаптації до нових правил і вимог (Нова українська школа: путівник для вчителя 5–6 класів, 2022).

Дитина передпідліткового віку виявляє здатність до самостійної організації уваги, пам'яті, мислення та уяви, а також демонструє обмежену здатність регулювати власні емоційно-вольові процеси. У школярів передпідліткового віку починається перехід від конкретного до абстрактного мислення (Там само).

У передпідлітка спостерігається збільшення цілеспрямованості у діях та прагненнях, поглиблюються інтереси, зростає цікавість до визначення професійних намірів (Там само).

Період з 8 до 11 років (5–6 кл.) є ключовим для формування навичок та підготовки до більш високого рівня самоосвітньої діяльності. На цьому етапі школярі розвивають здатність до самостійного опанування нового матеріалу, зокрема вивчення додаткових тем, які виходять за рамки шкільної програми. Вони демонструють більшу ініціативу у виборі джерел інформації, активно використовують онлайн-ресурси, електронні підручники та інші сучасні засоби для здобуття знань. Крім того, на цьому етапі набуває актуальності розвиток самоконтролю та самооцінки. Школярі навчаються критично оцінювати свої досягнення, визначати слабкі та сильні сторони в навчанні, що сприяє формуванню в них відповідальності за власний навчальний прогрес (Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи, МОН).

Наступний етап, який, на нашу думку, важливо виокремити у ракурсі дослідження, — підлітковий вік (11–14 років, 7–9 класи). Саме тут завершується перехід від дитинства до юності у фізичному, психічному та соціальному відношеннях. Психологи зазначають, що у дитини підліткового віку вже суттєво проявляється перехід до усвідомлення себе дорослою людиною, відбувається формування дорослої особистості та її визначальних рис характеру. Підлітку притаманні виражена особистісна самосвідомість, свідомий вияв індивідуальності (зокрема, у навчальній діяльності).

У ракурсі нашого дослідження значущим є те, що, як свідчать психолого-педагогічні розвідки, почуття дорослості підлітка виявляється, зокрема, у виявленні інтересу до інтелектуальних видів діяльності, до теоретичних і прикладних аспектів науки, до можливостей самоосвіти (передусім за власними інтересами).

Наведене розрізнення двох періодів середнього шкільного віку також відображено й у Державному стандарті базової середньої освіти, де зазначається, що 5–6 кл. є адаптаційним періодом, а 7–9 кл. — періодом вивчення предметів базового циклу предметного навчання (Державний стандарт базової середньої освіти, МОН).

Наступним віковим етапом розвитку школярів є юнацький вік (старший шкільний вік, 14–18 років, 10–11 (12) кл.), у якому вони досягають

соціальної зрілості, відбувається особистісне самовизначення, формується самосвідомість і світогляд. Цей етап характеризується необхідністю професійного самовизначення, обранням власного життєвого шляху та розвитком відповідальності за власне самостійне життя (Лисенко, 2020).

Психологи характеризують старший шкільний вік як період активної підготовки до переходу на наступний етап життєдіяльності (завершення навчання у школі, необхідність вибору майбутньої професії, знайомство з новими формами навчання, повноліття тощо) (Назарець, Гаврилюк, 2021).

Формуванню мотивації навчання в старшому шкільному віці сприяє бажання старшокласника самостійно визначати своє місце у житті та розробляти плани на майбутнє, усвідомлення ним соціальних мотивів навчання; самоідентифікація як цілісної особистості, розуміння власних можливостей у виборі майбутньої професії та визначення власної позиції у житті; наявність сформованого цілепокладання. Однак у цей період мотивацію навчання ускладнює вже наявний стійкий інтерес до певних предметів на шкоду іншим; незадоволеність монотонністю навчальних занять та можливою відсутністю творчих і проблемно-орієнтованих форм діяльності; негативне ставлення до суворого контролю дорослих; збереження ситуативних мотивів вибору життєвого шляху (Канюк, 2002).

У зв'язку з необхідністю вибору професії зацікавленість старшокласників у вивченні предметів, які є ключовими для майбутньої професійної сфери, збільшується, вказуючи на вищий рівень вибірковості пізнавальних інтересів. Також важливим соціальним мотивом у навчанні стає внутрішня потреба в самовизначенні та самореалізації (Дмитрієва, 2016).

Як зазначають фахівці, у старшому шкільному віці учні найбільшою мірою готові до самоосвітньої діяльності. Цьому сприяють особливості соціальної ситуації розвитку старшокласника: його провідною діяльністю стають учіння й самоосвіта, які організуються під кутом зору обраної майбутньої професії. Специфіка останньої й диктує учневі провідні орієнтири самоосвіти (Власова, 2005). Тут основним напрямом навчальної діяльності стає самостійне вивчення шкільних дисциплін у розрізі підготовки до подальшого навчання у закладі вищої освіти. Учні старших класів активно та свідомо розпочинають використовувати інтернет-ресурси із самоосвіти, а саме: платформи для проходження онлайн-курсів, колекції відеоуроків з шкільних предметів, онлайн-тренажери, онлайн-тести, онлайн-середовища (віртуальні лабораторії, симулятори тощо). Тут власну самоосвітню діяльність скеровує вже переважно учень; на цьому етапі відбувається усвідомлення важливості самоосвіти для особистісного зростання. Цей період можна вважати

базовим щодо формування самоосвітньої компетентності школяра (Майстрюк, 2023).

Сьогодні відбувається невинне та стрімке впровадження цифрових технологій в усі сфери освітньої діяльності, яке вчені вважають революційною за своєю сутністю цифровою трансформацією освіти. Цифровізація освіти в сучасних умовах відчутно впливає на загальну якість навчання. Цифрові технології впливають на процеси навчання та самонавчання, відкриваючи нові можливості для модернізації освітнього й оновлення традиційних підходів до освіти.

Найпопулярнішим засобом цифрових технологій, які використовуються в освіті, є інтернет-ресурси, що можуть бути ефективно застосовані й для організації самоосвіти школярів (Майстрюк, 2023).

Проблематика цифровізації освіти є предметом наукових розвідок у працях А. Гуржія, Т. Коваль, О. Колгатина, А. Коломійця, В. Кременя, С. Кузьменко, Н. Морзе, О. Співаковського, О. Спіріна, та ін. Вчені засвідчують зростання кількості та якості засобів цифрових технологій, які докорінно змінюють всі складові освітньої системи. Отже, у таких умовах засоби цифрових технологій стають провідним інструментом самоосвіти та основою створення сучасних дидактичних засобів навчання.

У самоосвітній діяльності школярі усіх вікових груп активно використовують різноманітні відеоролики та ілюстрації, оскільки, як свідчить чимала кількість досліджень, останні сприяють комфортному для сучасних учнів візуальному сприйняттю інформації як основному способу її запам'ятовування.

Суттєві переваги щодо самоосвіти мають мультимедійні енциклопедії та довідники, електронні підручники й посібники. Їхня популярність серед учнів пов'язана з тим, що вони містять інструменти для зручного перегляду та роботи. Зручності у використанні таких матеріалів додає вільне безкоштовне поширення та можливість роботи з ними в онлайн-форматі (Майстрюк, Пономарьова, 2023).

Серед цифрових ресурсів освітнього призначення у контексті самоосвітньої діяльності особливе місце належить онлайн-платформам із колекціями відеоматеріалів. Перелік таких ресурсів стрімко зростає, а їх вміст досить швидко оновлюється. Розробка таких матеріалів виконується, зокрема, на державне замовляння. Так, для українських школярів доступні різноманітні проекти від Всеукраїнської школи онлайн (<https://lms.school.net.ua/>). Основними перевагами у використанні відеоуроків та колекцій з відеоматеріалами є можливість залучення до перегляду великої учнівської аудиторії, мінімізація технічних вимог до пристроїв для підключення, опора на візуалізацію у поданні навчального матеріалу тощо.

На сьогодні зростає популярність застосування у навчанні онлайн-середовищ — віртуальних лабораторій, віртуальних машин, симуляторів тощо. Онлайн-середовища є потужними інструментами для організації засвоєння навчального матеріалу, бо вони дають змогу учням отримати власний практичний досвід моделювання, експериментування та основ технічної творчості з об'єктами, які у звичайному житті не можуть бути досліджені через недоступність, складність, безпекові та інші обмеження.

Зауважимо, що перспективним напрямом досліджень є вивчення можливостей освітнього застосування доповненої реальності (AR) та віртуальної реальності (VR). Доповнена реальність (AR) інтегрує цифровий контент у реальне середовище, даючи змогу учням взаємодіяти з віртуальними об'єктами у реальному світі. Своєю чергою, віртуальна реальність (VR) створює віртуальні простори, де учні можуть занурюватися в симуляції, які відтворюють реальні або уявні ситуації. Обидві технології мають значний та ще не розкритий потенціал у формуванні самоосвітньої компетентності школярів, є одним із сучасних інноваційних трендів.

Для самоконтролю та самооцінювання результатів самоосвіти школярів можуть бути застосовані спеціальні цифрові ресурси, в основі яких лежать технології контролю та діагностики знань. Ці цифрові ресурси забезпечують можливість отримання миттєвого зворотного зв'язку щодо правильності відповідей, що дає змогу швидко скоригувати помилки та поглибити засвоєння матеріалу. Крім того, вони можуть автоматично аналізувати результати тестування та надавати індивідуалізовані рекомендації щодо подальших кроків у навчанні, враховуючи потреби й рівень знань кожного учня. Такий підхід до самоконтролю та самооцінювання сприяє ефективнішому процесу навчання та стимулює активну самостійну освітню діяльність школярів.

Разом із тим самостійне використання цих ресурсів вимагає свідомого відбору, розуміння специфіки різних видів завдань у них та способів роботи з ними, самоконтролю діяльності та самоаналізу результатів застосування (Майстрюк, Пономарьова, 2023).

Комплексно навчальні матеріали та засоби самоконтролю для школярів представлені у масових онлайн-курсах та дистанційних курсах. Зауважимо, що потенціал таких масово відкритих курсів у навчанні школярів, використовується недостатньо — переважна кількість наукових розвідок присвячена їх впровадженню в освітній процес закладів вищої освіти. Однак онлайн та дистанційні курси максимально персоналізують навчання — дають змогу побудувати його відповідно до інтересів, потреб та особистості, а також сприяють компенсації освітніх втрач, які

виникають через об'єктивні чи суб'єктивні зовнішні обставини.

Вагомими перевагами онлайн-курсів та дистанційних курсів з навчальних предметів, які можуть бути використані для самостійного навчання, є систематично організований та запланований процес навчання, який дає змогу школярам вибирати зручний для них час і темп проходження матеріалу. Навчальний контент таких курсів, які мають сертифікацію та доступні на відомих платформах, зазвичай відповідає високим стандартам якості. Тематика курсів охоплює як шкільні предмети, так і широке коло інтересів користувачів. Безумовно, існують вікові особливості застосування онлайн-курсів та дистанційних курсів як у навчанні, так і в самоосвіті. Більшість із них досить тривала та вимагає для успішного проходження наявності у користувачів досить високого рівня самоосвітніх умінь та навичок. Крім того, школярі потребують додаткової особистої підтримки та мотивування: допомоги у розв'язанні завдань чи пошуку відповідей на питання, які можуть виникнути під час проходження онлайн-курсів (Майстрюк, Пономарьова, 2023).

У самоосвітній діяльності школярі можуть і самі створювати власні цифрові ресурси — власний цифровий контент. Так, вже з молодшого шкільного віку учні долучаються до використання програм пакету MS Office, онлайн-інструментів сервісу Canva, онлайн-дошки Padlet. Використання цих цифрових інструментів допомагає школярам розвивати навички творчого мислення та реалізувати власну індивідуальність тощо.

Самоосвітня діяльність школярів передбачає переважно індивідуальну самостійну роботу, але і тут може виникати необхідність до комунікації, зокрема у соціальних мережах. Саме тут виникають спільноти за інтересами, які забезпечують своєрідну підтримку самоосвітнього процесу. У соціальних мережах є чимало освітнього контенту (наприклад, блоги та сторінки з відеоуроками відомих вчителів). Соціальні мережі в самоосвіті школярів сприяють створенню віртуального навчального середовища, де школярі можуть взаємодіяти, співпрацювати, ділитися знаннями та досвідом, що сприяє поглибленню розуміння матеріалу й розвитку ключових компетенцій. Соціальні мережі можуть стати місцем саморозвитку та самовираження школярів (наприклад, учні можуть теж створювати та поширювати власний навчальний контент, ділитися своїми досягненнями й враженнями від навчання), що сприяє розвитку творчих та комунікативних навичок, а також підвищує мотивацію до навчання.

Висновки. У сучасному світі самоосвіта стає ключовим інструментом особистісного розвитку та успіху. Історичний аспект цього феномену набуває великої актуальності, особливо в кон-

тексті сучасних трансформацій у системі освіти. Дослідження розвитку та становлення самоосвіти на різних історичних етапах залучає увагу численних вчених, які вивчають сутність та еволюцію цього явища, а також вплив минулих тенденцій на розвиток освіти. Аналіз сучасного феномену самоосвіти засвідчує виключне зростання її ролі у побудові неперервної освітньої траєкторії особистості задля її реалізації, а також поглиблення її особистісної спрямованості.

Дослідження вікових особливостей самоосвітньої діяльності школярів дає змогу встановити поетапність накопичення знань, умінь, навичок та особистісних якостей, необхідних для її здійснення. Можна виокремити чотири етапи формування вікових особливостей самоосвітньої діяльності школярів — пропедевтичний (молодший шкільний вік), підготовчий (передпідлітковий вік), формувальний (підлітковий вік), розвитковий (старший шкільний вік). Базовим етапом є основна школа (2 та 3 етапи). Це період, у якому в школярів закладаються і формуються знання, уміння та навички, мотивація та інтерес до навчання, самооцінка й рефлексія власної діяльності. Цей етап є найбільш чутливим до впливу на самоосвітню компетентність школярів, зокрема, завдяки віковим особливостям передпідліткового та підліткового віку, коли усвідомлення інди-

відуальності та потреба у самостійності постають провідними мотивами особистісного розвитку. Цей період є визначальним для формування стійких знань, умінь, навичок та особистісних якостей, які у подальшому мають бути використані для розв'язання складних завдань юнацького віку із особистісного становлення.

Цифрові технології надають значний потенціал для самоосвіти та розвитку школяра. Вони стають ефективними інструментами для збагачення освітнього процесу та забезпечення доступу до інформації в будь-який час. Засоби цифрових технологій відкривають широкі можливості для самоосвіти та особистісного розвитку школярів. У самоосвітній діяльності вони можуть бути класифіковані за провідною метою використання: цифрові ресурси-джерела освітньої інформації; цифрові діяльнісні середовища; цифрові ресурси для самоконтролю та самодіагностики; цифрові ресурси для організації персоналізованого навчання; цифрові ресурси зі створення власного освітнього контенту; цифрові ресурси для забезпечення комунікації.

Перспективою подальших досліджень є встановлення педагогічних умов формування самоосвітньої компетентності учнів 5–9 кл. закладів загальної середньої освіти з використанням цифрових технологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдеев Л.Г. Особливості професійного відбору в службі зайнятості. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2006. № 3. С. 30–32.
2. Власова О.І. Педагогічна психологія: навч. посіб. URL: https://subject.com.ua/psychology/pedagog_psychology/36.html
3. Гайда В.Я. Критерії та показники рівня сформованості самоосвітньої компетентності учнів закладів загальної середньої освіти. URL: <https://pednauk.cuspu.edu.ua/index.php/pednauk/article/view/445/389>
4. Гайда В.Я. Структура самоосвітньої компетентності учнів закладів загальної середньої освіти. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/14926/1/11_Haida.pdf
5. Джаман Т.В. Неперервна освіта як головний системоутворювальний фактор формування особистості. URL: http://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2019/66/part_1/34.pdf
6. Дмитрієва С.М., Бутузова Л.П. Психологічні особливості самооцінки та рівня домагань старшокласників. *Наука і освіта: науково-практичний журнал Південного наукового центру НАПН України*. 2016. № 5. С. 166–172.
7. Зайченко І.В. Педагогіка: навч. посіб. для студ. вищ. пед. навч. закл. Київ: Освіта України, КНТ, 2008. С. 528.
8. Канюк С.С. Психологія мотивації: навч. посіб. Київ: Либідь, 2002. С. 238–248.
9. Коваленко Н.В. Формування самоосвітньої компетентності учнів основної школи сільської місцевості: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.09. Київ, 2009. С. 20.
10. Кузьма-Качур М.І., Говрат М.В., Черноличак О.М. Самоосвіта вчителя: історичний аспект. URL: http://dspace-s.msu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/8187/1/Teacher%27s%20_self-education_%20historical%20_aspect.pdf
11. Лисенко Л.М. Методичні рекомендації з навчальної дисципліни «Вікова психологія» для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня зі спеціальності 053 Психологія. Харків: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2020. С. 113.
12. Майстрюк І.С. Етапність у формуванні самоосвітньої компетентності школярів. *Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика*: м-ли VII Міжнар. наук.-практ. конф. (16–18 березня 2023 р., м. Харків). Харків: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2023. С. 852–855.
13. Майстрюк І.С. Цифрові технології в самоосвіті школярів. *Цифрова трансформація освіти та науки*: м-ли I Всеукр. наук.-практич. конф. (2–3 березня 2023 р., м. Харків). Харків: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2023. С. 120–122.

14. Майстрюк І.С., Пономарьова Н.О. Інтернет-ресурси для організації самоосвіти школярів. *Науковські читання: м-ли XIX науково-практичної конференції студентів і молодих вчених (23–24 листопада 2021 р., м. Харків)*. Харків: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2021. С. 76–77.
15. Майстрюк І.С., Пономарьова Н.О. Порівняльний аналіз інтернет-ресурсів для самоосвіти школярів. *Інноваційні педагогічні технології в цифровій школі: м-ли V Всеукр. (з міжнародною участю) наук.-практич. конф. молодих учених (10–11 травня 2023 р., м. Харків) / [упор.: Н. Пономарьова, Н. Олєфіренко, В. Андрієвська]*. Харків, 2023. С. 150–152.
16. Назарець Л.М., Гаврилюк О.А. Вплив вікових особливостей на мотивацію навчальної діяльності школярів. URL: https://www.rshu.edu.ua/images/nauka/03_mol_nv/stud_digest_2021_4.pdf#page=26
17. Назарець Л., Руденко Н. Формування мотивації навчальної діяльності здобувачів вищої освіти. *Філософія освітнього простору: психологічний вимір*: кол. моногр.; під ред. Р.В. Павелківа, Н.В. Корчакової. Київ: Вид-во «Центр учбової літератури», 2021. С. 29–54.
18. Негода О.Р. Самоосвіта як соціальний феномен. URL: <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/55295>
19. Парфілова С.Л., Павлуценко Н.М., Шаповалова О.В., Бутенко В.Г. Формування пізнавальної мотивації і вікових особливостей молодших школярів. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2020 May. VIII (91). С. 37–40.
20. Тесленко В.В. Самоосвіта старшокласників у загальноосвітньому навчальному закладі. URL: https://lib.iitta.gov.ua/9310/1/%D0%A2%D0%B5%D1%81%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_04-2014.pdf
21. Шапошнікова Л.М. Розвиток ідей про самоосвіту школярів в історії вітчизняної педагогіки (кінець XIX — поч. XX ст.): автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.01. Житомир, 2007. 19 с.
22. Шаренкова Т.О. Організація самоосвіти вчителя у вітчизняній теорії і практиці (кінець XIX — початок XX століття): дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка. Житомир, 2017. 244 с.
23. Яворська Т.М. Соціально-історичні передумови розвитку самоосвітньої діяльності особистості: теоретичний аспект. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/5372/1/Javorska.pdf>
24. Державний стандарт базової середньої освіти. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-rovnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898>
25. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
26. Нова українська школа: путівник для вчителя 5–6 класів: навч.-метод. посіб. / за ред. А.Л. Черній; відп за вип. В.М. Салтишева. Рівне: РОІППО, 2022. С. 168.

REFERENCES

- Avdeev, L. H. (2006). Peculiarities of Professional Selection in the Employment Service. *Labor Market and Population Employment*, 3, pp. 30–32 [in Ukrainian].
- Vlasova, O. I. (2005). Pedagogical Psychology: a study guide. [in Ukrainian]. https://subject.com.ua/psychology/pedagog_psychology/36.html
- Gayda, V. Ya. (2018). Criteria and indicators of the level of formation of self-educational competence of students of general secondary education institutions. *Naukovi zapysky, Pedahohichni nauky*, 183 [in Ukrainian]. <https://pednauk.cuspu.edu.ua/index.php/pednauk/article/view/445/389>
- Gayda, V. Ya. (2019). Structure of Self-Educational Competence of Pupils in General Secondary Education. [in Ukrainian]. http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/14926/1/11_Haida.pdf
- Dzhaman, T. V. (2019). Continuous Education as a Main System-Forming Factor of Personality Creation. [in Ukrainian]. http://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2019/66/part_1/34.pdf
- Dmitrieva, S. M. (2016). Psychological Characteristics Senior School Students' Self-Appraisal and the Level of Aspiration. *Psychology*, 5, pp. 166–172 [in Ukrainian].
- Зайченко І.В. Педагогіка: навч. посіб. для студ. вищ. пед. навч. закл. Київ: Освіта України, КНТ, 2008. С. 528.
- Zaichenko, I. V. (2008). *Pedagogy. Manual for students of higher education*, Kyiv, Osvita Ukrainy, 528 p. [in Ukrainian].
- Kanyuk, S. S. (2002). Psychology of Motivation: a study guide. Pp. 238–248. [in Ukrainian].
- Kovalenko, N. V. (2009). Formation of self-educational competence of primary school students in rural areas: autoref. thesis, 13.00.09, Kyiv, 20 p. [in Ukrainian].
- Kuzma-Kachur, M. I., Govrat M. V., & Chornolychak, O. M. (2021). Self-Education of the Teacher: historical aspect [in Ukrainian]. http://dspace-s.msu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/8187/1/Teacher%27s%20_self-education_%20historical%20_aspect.pdf
- Lysenko, L. M. (2020). Methodological Recommendations for the Educational Discipline "Age Psychology" for students of higher education of the first (bachelor's) level in the specialty 053 Psychology Kharkiv: KhNPU named after H. S. Skovoroda, 113 p. [in Ukrainian].

Maistriuk, I. S. (2023). Stages in the Formation of Self-Educational Competence of Schoolchildren. *Psychological and pedagogical problems of higher and secondary education in the conditions of modern challenges: theory and practice: materials of VII International. science and practice conference*, Kharkiv, March 16–18, 2023. Kharkiv: KhNPU named after H. S. Skovoroda, pp. 852–855 [in Ukrainian]

Maistriuk, I. S. (2023). Digital Technologies in Self-Education of Schoolchildren. *Digital transformation of education and science: materials of the 1st All-Ukrainian Scientific and Practical Conference* (March 2–3, 2023). Kharkiv: KhNPU named after H. S. Skovoroda, pp. 120–122 [in Ukrainian].

Maistriuk, I. S., Ponomarova, N. O. (2021). Internet Resources for the Organization of Self-Education of Schoolchildren. *Naumov Readings: materials of the 11th scientific and practical conference of students and young scientists* (November 23–24, 2021). Kharkiv: KhNPU named after H.S. Skovoroda, 76–77 pp. [in Ukrainian].

Maistryuk, I. S., Ponomarova, N. O. (2023). Comparative Analysis of Internet Resources for Self-Education of Schoolchildren. *Innovative pedagogical technologies in the digital school: materials of the 5th All-Ukrainian (with international participation) scientific and practical conference of young scientists* (Kharkiv, May 10–11, 2023), [ref.: N. Ponomaryova, N. Olefirenko, V. Andrievska], pp. 150–152 [in Ukrainian].

Nazarets, L. M., Gavrilyuk, O. A. (2021). The Influence of Age Characteristics on the Motivation of Schoolchildren's Educational Activities. [in Ukrainian].

https://www.rshu.edu.ua/images/nauka/03_mol_nv/stud_digest_2021_4.pdf#page=26

Nazarets, L., Rudenko, N. (2021). Formation of Motivation for Educational Activity of Students of Higher Education. *Philosophy of Educational Space: Psychological dimension*, collective monograph; under the editorship R. V. Pavelkiv, N. V. Korchakova, Kyiv, Center for Educational Literature, pp. 29–54 [in Ukrainian].

Negoda, O. R. (2022). Self-Education as a Social Phenomenon. [in Ukrainian].

<https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/55295>

Parfilova, S. L. (2020). Formation of Cognitive Motivation and Age Characteristics of Younger Schoolchildren. *Science and Education: New Dimension. Pedagogy and Psychology*, VIII (91), pp. 37–40 [in Ukrainian].

Teslenko, V. V. (2014). Self-education of high school students in a general educational institution. [in Ukrainian].

https://lib.iitta.gov.ua/9310/1/%D0%A2%D0%B5%D1%81%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_04-2014.pdf

Shaposhnikova, L. M. (2007). Development of ideas about self-education of schoolchildren in the history of domestic pedagogy (end of the 19th — beginning of the 20th century): author's abstract. Thesis for obtaining sciences. candidate's degree ped. Sciences: specialist 13.00.01 [in Ukrainian].

Sharenkova, T. O. (2017). Organization of teacher self-education in domestic theory and practice (end of the 19th — beginning of the 20th century): diss. ... candidate ped. Sciences: specialist 13.00.01 "General Pedagogy and History of Pedagogy", Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, 244 p. [in Ukrainian].

Yavorska, T. M. (2015). Socio-Historical Prerequisites for the Development of Self-Educational Activities of an Individual: theoretical aspect. [in Ukrainian].

<http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/5372/1/Javorska.pdf>

State Standard of Basic Secondary Education. [in Ukrainian].

<https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898>

New Ukrainian school: Conceptual foundations of secondary school reform. [in Ukrainian].

<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>

New Ukrainian School: a guide for a teacher of grades 5–6: educational and methodological manual. (2022). Edited by A. L. Cherny, Rivne: ROIPPO, 168 p. [in Ukrainian].

Iryna MAISTRIUK,

PhD Student,

Department of Education and Innovative Pedagogy,
H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University,
Kharkiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-8187-01413>

e-mail: irinka192702@hnpu.edu.ua

PECULIARITIES OF SELF-EDUCATION OF STUDENTS IN THE CONDITIONS OF THE DIGITAL WORLD

The article examines the historical perspective of the phenomenon of self-education, which testified to the exceptional growth of its role in building a continuous educational trajectory of an individual for its realization, as well as deepening its personal orientation. Thanks to the study of the age characteristics of the self-educational activity of schoolchildren, the gradual accumulation of knowledge, abilities, skills and personal qualities necessary for its implementation has been established. Four stages of formation of age characteristics of self-education of schoolchildren are distinguished — propaedeutic (primary school age), preparatory (pre-adolescent age), formative (adolescent age), developmental (senior school age). Basic school is defined as the basic stage as the period when schoolchildren acquire and develop knowledge, abilities and skills, motivation and interest in learning, self-

evaluation and reflection of their own activities. This period is the most sensitive to the impact on the self-educational competence of schoolchildren, including due to the age characteristics of pre-adolescence and adolescence, when the awareness of individuality and the need for independence become the leading motives of personal development. This period is decisive for the formation of stable knowledge, abilities, skills and personal qualities, which in the future should be used to solve the complex tasks of youth in terms of personal development. It is substantiated that digital technologies have a significant potential for self-education and development of schoolchildren. They become effective tools for enriching the educational process and providing access to information at any time. Digital technology tools open wide opportunities for self-education and personal development of schoolchildren. The classification of digital technology tools according to the leading purpose of use in self-education is proposed: digital resources-sources of educational information; digital activity environments; digital resources for self-monitoring and self-diagnosis; digital resources for organizing personalized training; digital resources for creating your own educational content; digital resources to ensure communication. Establishing pedagogical conditions for the formation of self-educational competence of students of grades 5-9 of general secondary education institutions with the use of digital technologies appears as a promising direction for further scientific research.

Keywords: *peculiarities of self-education, self-education, self-education activity, self-education competence, digitization of education, schoolchildren.*

Стаття надійшла до редакції 30.04.2024

Прийнято до друку 26.09.2024